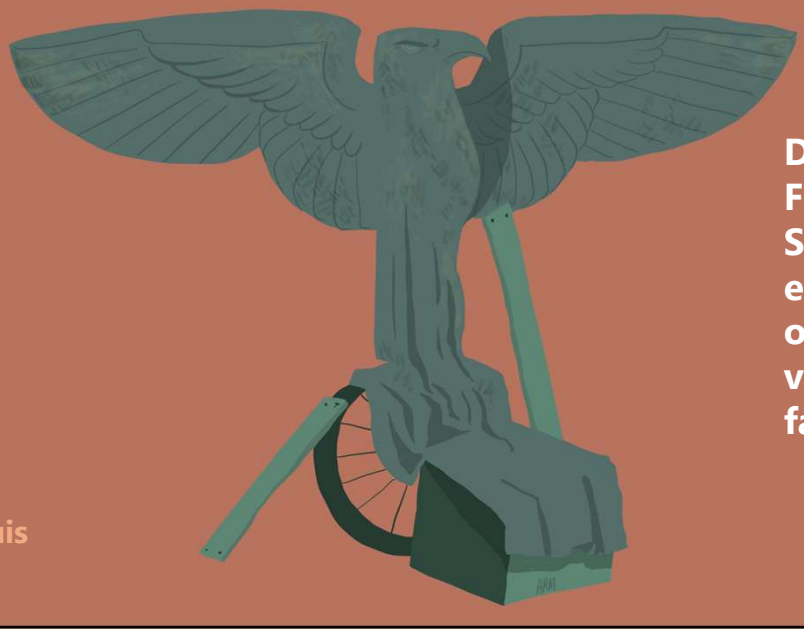

De Frankfurter Schule en de opkomst van het fascisme 7

Petra Bolhuis
Maieutiek
2026

1

Kritische theorie én empirisch onderzoek: de F-schaal

- De FS zegt dat traditionele theorieën de bredere maatschappelijke context weglaten waarin zij zijn ingebed. De werkwijze van de FS is én interdisciplinair empirisch onderzoek én filosofisch en historisch denken.
- Het doel is kennis die praktisch handelen en verandering kan stimuleren. 'De theorie beoogt nooit louter een vermeerdering van kennis als zodanig', maar 'bevrijding uit slavernij' in de breedste zin van het opheffen van alle vormen van overheersing.
- Kritiek op het 'positivisme': wetenschap= zuiver theoretisch.
- Habermas en Adorno voerden in Tübingen 1961 de zogenoemde positivismestrijd met Popper en Albert.

2

Frankfurter Schule en de F-schaal

- Het beste voorbeeld van een studie die theorie en empirisch onderzoek met elkaar in verband bracht is de studie naar de autoritaire persoonlijkheid of de F-schaal.
- Het klinkt eenduidiger dan het was.
- Drie fases die we hierna nader gaan bekijken:
  1. Vooroorlogs empirisch onderzoek.
  2. Tijdens de Tweede wereldoorlog vooral theorie.
  3. Hervatten empirisch onderzoek na de oorlog.

3

1 Vragenlijsten en uitkomsten

- Het eerste grote onderzoek was *'Studies in Authority and the Family'.* Vanaf 1930 werd er 5 jaar onderzoek gedaan.
- Erich Fromm schreef dat de 'driften die aan het autoritaire karakter ten grondslag liggen' bestaan uit 'het genoegen van gehoorzaamheid, onderwerping en het prijsgeven van de eigen persoonlijkheid', in combinatie met 'agressie jegens weerlozen en sympathie voor de machtigen' (Fromm 1936). (Zie ook het linkje van UU 2026)
- Belangrijke conclusies:
  - Het kerngezin heeft zijn vroegere vermogen om tegenwicht te bieden aan andere invloeden verloren.
  - Personen die de wereld beschouwen als overheerst door irrationele krachten onderwerpen zich aan machtige leiders die hun gevoelens van machteloosheid verlichten.

4

2- Tijdens de oorlog

- De aandacht voor autoritarisme werd in ballingschap voortgezet. Mensen als Neumann en Kirchheimer richtten zich daarbij sterker op uitgesproken politieke verschijnselen, zoals het recht, de staatsstructuur en concurrerende politieke groeperingen onder het naziregime. Maar zij behoorden niet tot de binnenste kring en oefenden minder invloed uit op de koers die de Frankfurter Schule in de jaren veertig insloeg.)(bron https://plato.stanford.edu/entries/critical-theory/#StudAuthMassCult)
- Daardoor werd hun koers die meer juridisch en politiek was verlaten voor het werken aan het veel heroïscher werk van de Dialectiek van de Verlichting.

5

Multidisciplinair maar ook vele visies

- Wanneer theorie en empirie gemengd worden is ook veel duidelijker te zien dat dezelfde verschijnselen tot verschillende conclusies kunnen leiden:
- Neuman zegt dat partij, leger, bureaucratie en industrie samenwerken om de totale oorlog te ontketenen,(80)
- Pollock zegt dat de markt ten dienste staat van de autoritaire staat,(81)
- Horkheimer zegt dat de racketfase (racket= criminele bende) van het kapitalisme bestaat uit het moment waarop en de markt en de vakbonden een soort criminele organisatie worden die alleen 'de bovenbazen' dienen. (81)

6

Fromm 1941, angst voor de vrijheid

- Fromm vertegenwoordigt een nieuwe richting die de FS inslaat. Nu is er aandacht voor intrapsychische aspecten, naast economie en cultuur.
- Er is een grote aandacht voor het onbewuste sinds Freud, Jung en Lacan.
- De FS gaat meer en meer kijken naar het intrapsychische als basis voor het wel of niet gevoelig zijn voor autoriteit. Dit om te verklaren waarom juist de voormalige middenklasse zich naar Hitler wendde. Ook vroegen ze zich af waarom mensen niet in opstand kwamen, zoals de theorie van Marx had voorspeld.

7

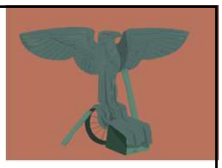

Fromm analyseert Mein Kampf (82)

- Juist de burgerlijke middenklasse had zich vernederd gevoeld door de nederlaag van Duitsland in de Eerste Wereld oorlog. De economische neergang in de Weimarrepubliek trof hen hard en juist zij vertegenwoordigen de aanhang van Hitler.
- De schuld wordt gelegd bij de toch al zwakken in de samenleving: Joden, armen, zieken enz. Niet bij het grootkapitaal.
- Dat er geen revolutie plaatsvindt komt door het concept dat iedereen is onderworpen aan ‘de natuur’. De nog zwakkeren worden mikpunt van de eigen onvrede daarover. (82/83)
- Hier zien we voor het eerst trekken van het sadomasochisme dat T. Snyder nu ‘sadopopulisme’ noemt.

8

3 Na de oorlog Vooroordelen-onderzoek

- Theodor W. Adorno, Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson & R. Nevitt Sanford, The Authoritarian Personality, New York: Harper & Brothers, 1950.
- Dit was een onderdeel van de 'Studies in Prejudice', opgezet in samenwerking met het American Jewish Committee.
- Het onderwerp was het steeds terugkerende antisemitisme, maar dat sneeuwde telkens weer onder in andere en bredere projecten.
- Zoals gezegd kregen ze er uiteindelijk tijd en geld voor, maar het is nooit zo belangrijk en invloedrijk geworden als het onderzoek naar de autoritaire persoonlijkheid.

9

De F=schaal nader bekeken;

- In 1950 publiceerden **Theodor Adorno**, Else Frenkel-Brunswik, Daniel Levinson en Nevitt Sanford *The Authoritarian Personality*, een sleutelstudie uit de **Berkeley Studies in Prejudice**.
- Het doel is persoonlijkheidstypen te identificeren die ontvankelijk zouden kunnen zijn voor autoritarisme middels de 'F-schaal'. Personen met rigide conformiteit aan conventionele normen, een neiging tot stereotiep denken, een voorkeur voor sterke gezag figuren en minachting voor vermeende zwakte, een preoccupatie met macht en status, en een aanleg voor vooroordelen en vijandigheid jegens minderheidsgroepen.
- FS onderzocht de relatie tussen autoritarisme en antisemitisme en benadrukte daarbij de rol van zondebokmechanismen en de projectie van verdrongen agressie op minderheidsgroepen.

10

De F=schaal komt tot negen ‘traits’

Nederlandse vertaling mbv Chat gpt

Nederlandse vertaling	Betekenis bij Adorno c.s.
Conventionalisme	Rigide vasthouden aan conventionele, burgerlijke/middenklassewaarden en normen.
Autoritaire onderwerping	Onderdanige, onkritische houding tegenover als legitiem beschouwde autoriteiten van de eigen groep.
Autoritaire agressie	De neiging mensen die de conventionele normen overtreden te veroordelen, af te wijzen en te bestraffen.
Anti-intraceptie	Afwijzing van het subjectieve, fantasierijke en ‘zachtaardige’; weinig waardering voor zelfreflectie en innerlijke ervaring.
Bijgeloof en stereotypering	Geloof in mystieke krachten die het individuele lot bepalen én de neiging in starre categorieën te denken.
Macht en ‘hardheid’	Fixatie op sterk/zwak, macht/onderwerping en leider/volgeling; identificatie met machtige figuren en nadruk op kracht en hardheid.
Destructiviteit en cynisme	Algemene vijandigheid en een negatieve, minachtende visie op de mens.
Projectiviteit	De neiging de wereld als gevaarlijk en bedreigend te zien en eigen onbewuste impulsen aan anderen of de buitenwereld toe te schrijven.
Overmatige preoccupatie met seksualiteit	Buitensporige bezorgdheid over seksuele ‘misstanden’ en het seksuele gedrag van anderen.

11

Kritiek op de kritiek

- Ooit wilde de FS ook kritisch zijn op hun eigen werk en methoden. Adorno gaf dan ook toe dat er wel problemen waren m.n. dat het alleen ging om persoonlijkheids-kenmerken, terwijl de bredere maatschappijkritiek ontbrak. Daarnaast was er ook kritiek omdat het onderzoek alleen over rechts ging en niet keek naar linkse grote leiders en hun bewegingen. Daarnaast kregen ze het verwijt sommige opvattingen te pathologiseren.
- Andere onderzoeken van de FS kijken naar de rol van de leider. Hitler wordt door Adorno o.a. beschreven als een composiet van King Kong en de kapper uit een buitenwijk. (89)

12

De F-schaal en het vervolg (ook volgende week)

- De actualiteit van deze schaal is nooit verdwenen, maar zowel het fascisme als het antisemitisme verdwenen naar de achtergrond. Nu zijn beide weer angstaanjagend actueel.
- Wat we nu kunnen waarnemen is dat de discussie daar verder gaat waar de FR was gebleven: is de bron meer economisch, politiek of intrapsychisch?
- Moeten we alert zijn op rechts of links of beide?
- Waarschuwingen dat het gaat over alle groepen die 'ánders zijn' blijken nodig. Toe-eigening dreigt van meer kanten. Dit is een waarschuwing die Arendt al gaf.
  (bijv. Trimbos HBCS onderzoek 2021-2025: acceptatie homoseksualiteit onder jongeren daalt sterk.)